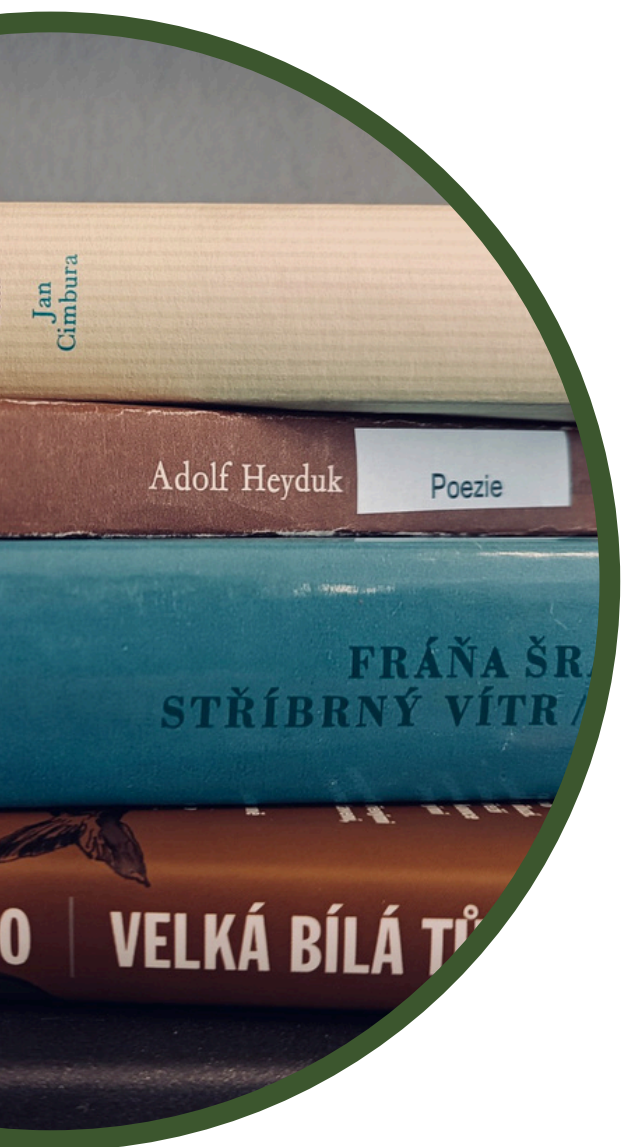

K čemu je nám regionální literatura?

Metodika
Pracovní listy

Kamil Činátl

workshopy

Vimperk 20. 11. 2024

Písek 4. 12. 2024

Nová literární situace?

Položme si na úvod otázku, nakolik dnes fungují tradiční přístupy k výuce literatury. Dokážeme se s jejich pomocí vyrovnat s výzvami, které přinesla digitalizace a nová média? Nevyžaduje “nová literární situace” změnu přístupů k tomu, jak a proč učit literaturu?

Výuku literatury v Česku formují předpoklady, které se v některých případech utvářely již v rámci obrozeneckého hnutí v 19. století. Příběh literatury tak je předáván jako součást velkého vyprávění o emancipaci národa a úzce propojen s koncepty národních dějin. Společenský význam literatury je odvozován od jejího vztahu k národu: je důležitá, protože je česká. Výběr četby ovlivňuje představa o kánonu české literatury. Do výuky vstupují biografie spisovatelů a spisovatelek, jež jsou prezentovány jako významní představitelé národa.

Další významnou součástí výuky literatury je soubor pojmů, jež se využívají při čtení a rozboru textů. Tento rejstřík se odvozuje od literární vědy, přičemž reprodukuje starší metodologické přístupy. Příkladem setrvačné reprodukce pojmů, jež mají strukturovat analytickou a interpretační práci s literárními texty ve škole, je čtvrté vydání *Teorie literatury pro učitele* Josefa Peterky.¹

Průhled do praxe výuky literatury na školách ukazuje, že konceptuální rámce založené na obrozeneckých představách a esteticky založené pojmy nefungují. Žáci a studenti mají problémy se čtením, často upřednostňují před knihami filmové adaptace, nebo se děj knihy naučí ze shrnujících obsahů dostupných na internetu a knihy se ani nedotknou.

Rozpor mezi formálně předepsaným postupem a reálnou praxí se v době digitálních médií stále zvětšuje. V symbolické zkratce se toto napětí odráží v situaci, kdy student u povinné maturitní zkoušky hovoří o knize, kterou nikdy nečetl a zná ji pouze z filmové adaptace či našprtaneho obsahu staženého z internetu, a přitom u zkoušky uspěje. Samozřejmě se to neděje vždy, ale každý student SŠ vám potvrdí, že se to stává.

Kontext výuky literatury se změnil

Staré a osvědčené přístupy nefungují, protože kontext výuky literatury se zásadním způsobem změnil. Nástup internetu, digitálních technologií a sociálních sítí oslabil pozici papírových knih, jež představovaly po staletí dominantní médium kultury.

¹ Josef Peterka, *Teorie literatury pro učitele*, Praha, PedF UK 2024 (čtvrté vydání, 2001, 2006, 2007).

Z mnoha výzkumů vyplývá, že u lidí dospívajících v digitální éře se vztah ke čtení mění a je stále obtížnější rozvíjet čtenářské kompetence v konkurenci nových médií.² Změnil se nenávratně i společenský status spisovatelů a spisovatelek, kteří již nejsou “svědomím národa” a v éře hvězd pop kultury a influencerů se jejich význam pro mládež zmenšuje.³ Tyto změny kontextu předpokládají revizi přístupů k roli literární výchovy ve vzdělávání. Ilustrativní v tomto ohledu může být *Lublaňský manifest o čtení* z roku 2023, který formulovala čtveřice evropských literárních vědců a ježž návazně podepsalo velké množství spisovatelů, vědců, knihovníků a učitelů.⁴

Manifest navrhuje radikální revizi přístupů k literatuře a klade důraz na rozvoj pokročilých čtenářských dovedností: “Intenzivní, kritické čtení je naším nejmocnějším nástrojem pro analytické a strategické myšlení. Bez něj jsme špatně vybaveni na boj s populistickým zjednodušováním, konspiračními teoriemi a dezinformacemi a v důsledku toho se stáváme náchylnějšími k manipulaci.”⁵

Z obdobné diagnózy, založené na předpokladu, že se nacházíme v “nové literární situaci”, vychází i tato metodika. Nabízí proto alternativní rámec pro výuku literatury a hledá alternativní pojmy, jež by práci s texty mohly přiblížit žitému světu dnešní mládeže. Zároveň se snaží posílit mezipředmětové vazby výuky literatury na humanitně zaměřené předměty jako jsou dějepis, občanská nauka, zeměpis či tvořivě zaměřené výchovy. Nabízí příležitost, jak v mezipředmětové spolupráci naplnit průřezová témata stanovená v českém kurikulu (RVP).

Proč regionální literatura?

Proč se v této situaci věnovat regionální literatuře? Neměli bychom se spíše zabývat klasickými texty, které mají jasnou pozici v kánonu? Předkládaná metodika neřeší výše popsané problémy komplexně, ale nabízí jen jednu konkrétní cestu, jak můžeme v nové situaci s literaturou zacházet. Zaměření na regionální literaturu souvisí se slabou motivací ke čtení, která představuje pro využití literatury ve vzdělávání klíčový didaktický problém.

Vycházíme z předpokladu, že právě regionální literatura má šanci žáky a studenty oslovit. S výběrem regionální literatury pracujeme variabilně s důrazem na specifické

² Maryanne Wolfová, *Čtenáři vrať se. Mozek a čtení v digitálním světě*, Brno, Host 2020.

³ Andrew Baruch Wachtel, *Po komunismu stále důležití? Role spisovatelů ve východní Evropě*, Praha, Academia 2017.

⁴ André Schüller-Zwierlein, Anne Mangen, Miha Kovač, Adriaana van der Weel, *Lublaňský manifest o čtení*, 2023, dostupné online: <https://readingmanifesto.org/>

⁵ Český překlad dostupný:

https://ipk.npk.cz/docs/LUBLANSKY_MANIFEST_O_CTENI_2023_DEF_11_18.pdf/

místní podmínky. Nepředpokládáme tedy nějaký národně závazný kánon klíčových regionálních textů, ani nějaký krajský seznam klíčových děl, ale vybíráme vždy s ohledem na konkrétní vzdělávací situaci.

Klíčovou roli zde hraje vztah k místu, kde připravujeme výuku či edukační program knihovny nebo muzea. Vycházíme z předpokladu, že vazba literárního textu na prostor, jenž je součástí žitého světa žáků a studentů, může posílit jejich motivaci ke čtení. Zdůrazňujeme tedy vztah k místu, cíleně poukazujeme na jednotlivé prostorové motivy a vedeme žáky a studenty k tomu, aby si literární ukázkou konkrétně propojili s prostorem, v němž se každodenně pohybují. Zde se nabízí funkční propojení se zeměpisem.

Můžeme modelově konkretizovat na příkladu Písku a básníka Adolfa Heyduka. V prostoru města je hned několik míst, které s jeho osobou úzce souvisejí: pomník v Palackého sadech, dům v Tyršově ulici (dnešní Památník Adolfa Heyduka), restaurace U Reinerů (Heyduk se přiznal do rodiny majitele) či budova Gymnázia Písek (zde na někdejší reálce Heyduk učil kreslení). Vazbu na prostor můžeme návazně zesílit ještě výběrem vhodného textu.

Nutné krácení

Kreativní práce s literárním textem předpokládá vhodný výběr ukázky. V rámci jednotlivé lekce a s větší skupinou nemůžeme většinou pracovat s celým dílem. Problematický vztah dnešní mládeže ke čtení tlak na krácení textů ještě zvyšuje. Jsme tedy nuceni literární díla nějak krátit. Tato redukce by však neměla probíhat náhodně či dle subjektivních kritérií. V případě regionální literatury nám nepomohou ani čítanky či antologie textů, jejichž editoři již rozhodli za nás. Nabízí se několik kritérií, jež lze využít při vlastním výběru ukázky.

Aktualizace. Vybírám text, který nějak rezonuje s problémy a tématy, která řeší současná společnost. Aktualizace může být přínosná, i když neodpovídá dobovému kontextu a významu díla. Opět nám jde o to, abychom posílili vztah čtenářů k textu, abychom vzbudili zájem o literaturu. Při důkladném čtení se vyjeví dobová odlišnost ve vztahu k přítomnému tématu a my se můžeme případně vrátit k dobovému kontextu.

Významová sevřenost ukázky. Vybírám ukázkou, která je konzistentní a vytváří významový celek. Čtenář má šanci ukázkou číst jako srozumitelný mikropříběh. Pokud se zaměříme na specifické aktualizací téma (např. přírodní katastrofa v případě próz Karla Klostermanna), můžeme ukázkou pojmout i jako soubor dílčích fragmentů, které k zvolenému tématu odkazují.

Intermediální konstelace. S ohledem na dominanci digitálních médií v každodenním životě žáků a studentů musíme vycházet z předpokladu, že má literatura v podobě papírové knihy menšinovou pozici. Zájem žáků o čtení může posílit, když vybereme ukázkou, kterou lze srovnávat s jiným médiem (např. filmem). Existuje třeba filmová adaptace textu jako v případě *Jana Cimbury* Jindřicha Šimona Baara či Klostermannových próz, nebo najdeme nějaký volnější interpretační klíč pro srovnání (normalizační škola v románu Martina Sichingera *Zítří přijde Olah* a populárním filmu *Pupendo* Jana Hřebejka).

Kontextualizace. Literární text se nečte ve vzduchoprázdnu, konkrétní podmínky jeho recepce ovlivňují významové vyznění. Proto je dobré ukázkou doplnit nějakým dalším kontextem, který ilustruje konkrétní podobu dobového čtení, jež se liší od současné situace. Zaměřujeme pozornost na to, jak jinak se četlo v minulosti, jak se literárním textům odlišně rozumělo na základě dobového kontextu. Učitel či lektor knihovny nebo muzea může případně doplnit osobní zkušenost se čtením, která určitým způsobem kontrastuje se současnou praxí.

Jaká témata?

Při výběru ukázek pro využití ve výuce je důležité tematické zaměření. Chceme na textu ilustrovat určité poetické figury, specifický literární styl, příslušnost k nějakému uměleckému slohu? A ono to žáky příliš nezajímá? Máme nějaké jiné možnosti? Když navážeme na *Lublaňský manifest* a související důraz na rozvoj pokročilých čtenářských dovedností, pak je cílem literárního vzdělávání intenzivní práce s textem. Není tak podstatné, z jaké tematické perspektivy do literatury pronikáme, ale zda se nám průnik do hlubších vrstev daří. Klíčovou didaktickou výzvou tudíž představují otázky, jež nad texty klademe, a celkový interpretační rámec literární výuky.

Výše jsem se dotkli souboru pojmů, které se tradičně využívají v rámci výuky literatury a souvisejí se snahou analyzovat a interpretovat literární texty s ohledem na jejich estetickou hodnotu. Tato metodika pracuje s tezí, že nová literární situace vyžaduje nové pojmy. Čím bychom tedy staré pojmy a témata mohli nahradit?

Inspirací mohou být moderní **zahraniční kurikula**, jež v posledních letech prošla revizí a zohledňují aktuální trendy, které mění situaci ve vzdělávání. Příkladem může být kurikulum⁶ kanadské provincie British Columbia, které vedle obsahu učiva a rozvíjených kompetencí vymezuje i soubor “big ideas”, kterým mají žáci v průběhu vzdělávání porozumět. Tyto “velké myšlenky” odrážejí aktuální společenské problémy a výzvy, a mohou se tak v časově i místně odlišovat. V případě předmětu *English Language Arts*

⁶ <https://curriculum.gov.bc.ca/>

se objevuje například formulace: “Zkoumání příběhů a dalších textů nám pomáhá, abychom porozuměli sami sobě a vytvářeli si vazby s ostatními a s okolním světem.”⁷ Zaměření na velká témata nabízí příležitost pro funkční mezipředmětovou spolupráci ve škole a může též posílit otevřenost edukačních programů v jiných vzdělávacích institucích (knihovny, muzea).

Příkladem obdobné práce s regionální literaturou může být kniha Veroniky Faktorové a Michala Hořejšího *Karel Klostermann a zrod Šumavy*, která vznikla v návaznosti na stejnojmennou výstavu.⁸ Autoři interpretují Klostermannovy prózy o Šumavě netradičně s důrazem na environmentální témata a politiku, což funguje podobně jako “big ideas” v případě dotčeného kanadského kurikula. V centru pozornosti stojí zobrazení vichřice z roku 1870 s návaznou kůrovcovou kalamitou. Autoři si kladou otázky, jako roli hrál Klostermannův obraz zániku staré Šumavy v procesu počesťování regionu, v politických sporech kolem vzniku Národního parku Šumava a v debatách o současné kůrovcové kalamitě. V jejich pojetí Klostermannovo literární dílo propojuje perspektivu výuky literatury s dějepisem, přírodopisem, zeměpisem a občanskou naukou.

I my se v rámci předkládané metodiky pokusíme vybraným ukázkám z regionální literatury přiřadit obdobné “big ideas”, abychom ověřili, zda mohou fungovat jako alternativní rámec pro analýzu a interpretaci literárních textů a zároveň nabízejí příležitost pro mezipředmětovou spolupráci. Předvedeme si to na modelovém příkladu výběru ukázky.

Modelový výběr ukázek

Výše jsem se dotkli píseckého básníka Adolfa Heyduka, který za život napsal přes šedesát básnických sbírek, a tak je poměrně těžké vybrat vhodnou ukázkou. Pokud však k jeho rozsáhlému dílu přiložíme aktuální témata, může nás zaujmout motiv cikánů, který souvisí problematikou menšin, stereotypním zobrazováním těch druhých a vzbuzuje zajímavé otázky i v současnosti. *Cigánskými melodiemi* Heyduk v roce 1859 debutoval a zařadil se mezi májovce. Vybíráme text, který je pro současné žáky či studenty srozumitelný (neobsahuje příliš archaismů a poetických výrazů) a zároveň byl opakovaně publikován v různých výběrech z Heydukova díla:

7

https://curriculum.gov.bc.ca/sites/curriculum.gov.bc.ca/files/curriculum/continuous-views/en_ela_k-9_big_ideas.pdf

⁸ Veronika Faktorová, Michal Hořejší, *Karel Klostermann a zrod Šumavy*, České Budějovice, JČU 2023.

Největší to smutek...

Největší to smutek
mezi smutky všemi,
stále v kletbě šlapat –
půdu cizích zemí.

Zle ta stará kletba
nahé nohy pálí –
aj, může-li cigán
v cizině být stálý.

Ani žhavá slza,
která z očí kane,
země neochladí,
v níž ta kletba plane.⁹

Recenze Heydukova přítele Jan Nerudy nám může modelově doplnit dobový kontext: “Posud cítíme, že v člověčenstvu ještě leckterých převratů a mnohého kroku zapotřebí, že je větší část lidské společnosti ještě cigánem, jemuž ta země nepatří, po níž kráčí...”¹⁰ Vidíme, že “cigán” byl dobově vnímán jako pozitivní symbol, s nímž se ztotožňovalo nejen české národní hnutí.

Dobový ohlas básní se odráží v několika hudebních zpracováních, čímž se nám otevírá prostor pro intermedialitu. Kromě písní Karla Bendla vynikají zejména *Cigánské melodie* Antonína Dvořáka z roku 1880. Evropský rozměr tématu dokládá skutečnost, že poprvé vyšly v němčině v Berlíně.¹¹ Úspěšné písně vyvolaly v zahraničí dojem, že se jedná o původní romskou tvorbu, což Heyduk v dalších vydáních vyvracel. Jeho argumentace opět může zajímavě doplnit dobový kontext: “Cigánských melodií díl I. (...) byl ondy velice příznivě přijat. Mladí hudební skladatelé chopili se jich s velikou chutí. (...) Na křídlech nápěvů Bendlových a Dvořákových proletěly všudek vlast i daleké kraje světa. (...) Stalo se, že písně mé považovány jsou mimo vlast za původní písně Cigánův.”¹²

Krátké ukázky otevírají na malé ploše náročné téma, které se spojuje s celou řadou současných problémů (menšiny v ČR, migrace, dezinformace). Vedle výuky literatury se

⁹ Adolf Heyduk, *Písně*, SNKLU, Praha 1963, s. 11.

¹⁰ Jan Neruda, *Obrazy života: domácí ilustrovaná biblioteka zábavného a poučného čtení*, Litomyšl, Josef Vilímek, 1859, s. 196-197.

¹¹ Antonín Dvořák, *Zigeunermelodien op. 55*. Simrock Berlin, 1880.

¹² Adolf Heyduk, *Nové cigánské melodie*, Praha, J. Otto 1909, s. 4n.

mohou zapojit předměty jako hudební výchova, dějepis či občanská nauka a společně hledat odpovědi na otázky: Proč byl v 19. století oblíbený obraz “cikánů” jako prokletých lidí bez domova? Můžeme tento dobový obraz přijmout i dnes? Jak se liší od současných pohledů na Romy? Jak ho vyjadřuje současné umění a popkultura? Koho dnes vnímáme jako cizince a proč? Jaké smutky tíží současnou společnost?

K čemu je literatura?

Metodické úvahy nad potenciálem regionální literatury, její aktualizací ve vztahu k současným tématům a nad výběrem ukázek uzavřeme obecnější reflexí cílů výuky literatury. Současní žáci a studenti nemají na otázku “K čemu je literatura?” vždy po ruce přijatelnou odpověď. Nelze argumentovat jen tradicí, paušálním odkazem “to se prostě musí” či různými zkouškami. Pokud jim nenabídneme jasnou odpověď, riskujeme, že se jejich odpor ke čtení, knihám a literatuře jen prohloubí.

Zmínili jsme výše, že tradiční argumenty pro výuku literatury (národní identita, kánon, estetická hodnota ad.) ztrácí přesvědčivost a jako srozumitelná odpověď na otázku “proč” už příliš nefungují. Jaké argumenty můžeme využít v nové literární situaci?

Literatura rozvíjí myšlení. Proč potřebujeme pokročilé čtenářské dovednosti a nevystačíme si s pouhým dekodováním textu? Žijeme v informační době, která klade stále větší nároky na naši schopnost orientace a rozlišování důvěryhodných a nespolehlivých zdrojů. Podle výzkumů, na něž odkazuje *Lublaňský manifest o čtení*, potřebujeme číst literaturu, protože právě ona jedinečným způsobem přesahuje úroveň informací v digitálním prostředí: “Učí nás testovat různé interpretace, objevovat rozpory, předsudky a logické omyly a vytvářet jemná a křehká spojení mezi texty a kulturním pozadím, které potřebujeme k výměně lidských úsudků a emocí.”¹³

Díky své významové hloubce a schopnosti zpomalit lidské myšlení funguje literatura jako pomyslná pracovní dílna, v níž můžeme důkladně promýšlet problémy současné společnosti. Nemusíme totiž u literárních textů počítat jen s dobovými významy, ale můžeme ji aktualizovat, tj. vztáhnout k dnešním tématům. Funguje to podobně, jako když DJ mixuje hudbu, aby vyšel vstříc publiku.

Literatura zpomaluje. Žijeme v dynamické době. Moderní technologie zvyšují dostupnost informací, propojují a celkově zrychlují komunikaci. Přesycení informacemi a rychlost jejich sdílení má negativní dopady na lidské myšlení. Staré médium jako je papírová kniha a specificky literatura nabízí možnost cíleně zpomalit myšlení, soustředit

¹³ André Schüller-Zwierlein, Anne Mangen, Miha Kovač, Adriaana van der Weel, *Lublaňský manifest o čtení*, 2023.

se na detail, na ponor do hlubších vrstev textu. Nabízí zklidnění, možnost uzavření se před dynamickým vnějším světem a prostor k sebereflexi.

Literatura ukazuje povahu nových médií. Literatura vstupuje do intermediálních konstelací z pozice menšinového média, a tak rozvíjí naši schopnost reflektovat, jak různá jiná média formují obsah sdělení a ovlivňují naše myšlení. V důsledku to rozvíjí naši schopnost nebýt jen pasivními konzumenty obsahů, ale kriticky reflektovat, co s námi tyto obsahy a jejich mediální zprostředkování dělají.

Literatura propojuje perspektivy. Výše dotčené přístupy otevírají velký prostor pro mezipředmětovou spolupráci různých oborů na aktuálních tématech. Literatura může fungovat jako pracovní plocha, která v čtení a interpretaci textů propojuje různé oborové perspektivy a přístupy. Příběhy a postavy, které nám zprostředkuje, mohou fungovat jako paměťové nosiče, do nichž si ukládáme možná řešení komplexních problémů a výzev současného světa.

Pracovní listy

Metodika nabízí pět pracovních listů, které byly otestovány na workshopech s učiteli, knihovníky a muzejními edukátory ve Vimperku (20. 11. 2024) a v Písku (4. 12. 2024). Zpětná vazba od nich byla zapracována do finální verze metodiky. Pracovní listy se zaměřují na autory, jejichž texty regionálně souvisí s Pískem a Vimperkem. Výběr ukázek je sice spojen s konkrétní lokalitou, ale jedná se o modelové příklady. Metodika nemá normativní ambice (netvrdí, že právě tyto ukázky jsou optimální pro práci s regionální literaturou), ale chce prostřednictvím modelových příkladů inspirovat uživatele, aby dle výše popsaných kritérií sami vybírali ukázky z regionálních autorů a autorek, které budou dobře fungovat v jejich specificky lokálních podmínkách.

Níže nabízíme metodické komentáře k jednotlivým pracovním listům. Jsou založeny na jednotném postupu, který zohledňuje výše popsaná východiska výuky literatury. Osvětlují vzdělávací cíle spojené s konkrétní literární ukázkou a doplňují kontext, který je potřebný pro využití pracovního listu ve vzdělávání. V rámci metodického postupu práce s ukázkou je vždy výchozí vztah k časoprostoru daného textu, kde předpokládáme specifické vazby žáků či studentů na daný region či konkrétní místo. Ukázka tedy v tomto smyslu nefunguje univerzálně, ale má modelovou vazbu na regiony Písecka a Vimperska. Dále navazují popisné úkoly, jejichž prostřednictvím jsou žáci či studenti vedeni k tomu, aby se důkladněji seznámili s obsahem ukázky (popisují průběh událostí zachycených v ukázce, vztahy mezi postavami či charakteristiky spojené s určitým tématem). Další krok představuje interpretace ukázky, která záměrně pomíjí tradiční přístupy výuky literatury, a nově akcentuje důraz na širěji pojatá velká témata a vztah k žité skutečnosti žáků či studentů (aktualizaci). Vazbu na tato témata naznačují klíčová slova uvedená v úvodu pracovního listu.

Pracovní list 1. Karel Klostermann: V ráji šumavském (1893)

Ukázka je vybrána s ohledem na téma environmentální krize (vichřice a kůrovcová kalamita na Šumavě v roce 1870) a sociálních konfliktů, jež tato událost vyvolala. Toto téma má silné aktualizační přesahy k současnosti. Dopady přírodní katastrofy na společnost i konflikt v rodině, popsané Klostermannem, můžeme srovnávat s reakcí na kůrovcovou kalamitu či sociálními vztahy a konflikty v dnešní společnosti.

Pro kontext je důležitá okolnost, že Klostermannovy šumavské prózy utvářely dodnes široce sdílený obraz Šumavy. Dodnes patří k oblíbené a čtené literatuře, což dokládá i komerční efekt “značky” Klostermann (strakonické pivo, turisty oblíbená místa spojená se spisovatelem, suvenýry).

V ukázce se objevují výrazy, kterým žáci či studenti nemusí rozumět. Příkladně “otava” označuje druhou sklizeň sena v dané zemědělské sezóně, která probíhala na přelomu srpna a září. Porozumění výrazu je důležité pro určení roční doby. “Čeledín” byl zemědělský dělník, který pracoval za mzdu u majitele půdy a lesů.

Pracovní list 2. Jindřich Šimon Baar: Jan Cimbury (1908)

Ukázka je vybrána tak, aby žáky či studenty konfrontovala s jinakostí. Venkovská společnost, kterou román v idealizované podobě ukazuje, zastávala jiné hodnoty a měla jiné vzorce chování, než sdílíme dnes. Jaké postoje dělají z Cimbury hrdinu? Literární ukázka slouží jako srovnávací plocha, s jejíž pomocí mohou čtenáři reflektovat hodnoty a vzorce chování dnešní společnosti.

Výběr ukázky souvisí s krizovou situací, jíž popisuje. Kvůli Franckově nepozornosti hrozí smrt dobytku a koním ze statku Piksové. Drobný dramatický příběh ukazuje, jak tradiční venkovská společnost řešila krizovou situaci a jaký měla vztah ke zvířatům. Rychle se zapojuje množství lidí. Cimbury je sice čeledínem na Kovandově statku, ale stará se též o majetek vdovy po příteli Piksovi. Bere si ji posléze za ženu nejen z lásky, ale též aby zajistil fungování statku.

Baarův román o Cimbuřovi je silně provázán s krajinou v okolí Písku. Na staré návsi na Hradišti je pamětní deskou označen statek, kde sloužil u Kovandy, obdobně v Semicích statek v ulici Jana Cimbury, v němž se Jan roku 1817 narodil. Na putimské návsi je pamětní deskou označen právě statek Piksové. Konečně na putimském hřbitově nalezneme dokonce hrob literárního hrdiny. Tato jedinečná konstelace nabízí prostor pro reflexi fikce a skutečnosti v literatuře. Pro srovnání s jiným médiem můžeme využít film režiséra Františka Čápa z roku 1941, který je poznamenán nacistickou propagandou (Cimbury trestá židovského krčmáře).

Pracovní list 3. “Cigánské melodie” v písecké literatuře (1859-2014)

Výběr ukázek umožňuje žákům či studentům, aby se zamysleli nad tím, jak a proč se měnil vztah české společnosti k romské menšině. Otevíráme zde potenciálně kontroverzní téma. Pracujeme záměrně s poměrně starým literárním textem, který s aktuálními konfliktními tématy přímo nesouvisí. Můžeme tak téma ukázat v historických souvislostech, jež mohou osvětlit příčiny toho, proč je obraz Romů stereotypizován. Již v 19. století byli Romové díky snadno identifikovatelné odlišnosti spojováni se symbolickými významy, které jim přisuzovali jiní. Dobře to ilustrují právě Heydukovy písně, které byly v zahraničí přijímány jako původní romská literatura. Neobjevují se podobné významové zkratky i v současných debatách o identitě, kdy prostřednictvím obrazu “těch druhých” utváříme představu o “nás”? Ukázka ze současné prózy Petra Mana ukazuje Romy radikálně jinak. “Cikáni” zde nevystupují jako skupina, ale jako konkrétní individua. Text nevymezuje jejich kolektivně závazné vlastnosti, ale naopak stereotypy s nadsázkou ironizuje.

Z rozsáhlého Heydukova díla jsme vybrali jednu píseň z *Cigánských melodií*, kterou navíc můžeme dobře kontextualizovat texty, jež ilustrují dobové vnímání motivu “cigána”. Nerudova recenze ukazuje, že “cigán” fungoval jako univerzální symbol, s nímž se ztotožňovaly všechny národy, které trpěly pod cizí nadvládou. Heydukova předmluva pak dokumentuje nebývalý úspěch zhudebněných písní v zahraničí a dobovou představu o tom, že jsou původním dílem Romů. Srovnání s Dvořákovými *Cigánskými melodiemi* může podpořit mezipředmětové vazby mezi výukou literatury a hudební výchovou, též nabízí srovnání literárního a hudebního zpracování tématu. Zaměření na téma identit a romskou menšinu nabízí vazbu na občanskou nauku či ZSV.

Pracovní list 4. Petr Mano: Šarlák. Dvanáct obrazů z periferie světa, Písek 1980-1992 (2014)

Ukázku jsme zařadili, protože nabízí netradiční obraz jihočeské krajiny. Ta bývá nejčastěji zobrazována jako idylická a krásná. Petr Mano ji však spojuje s expresivními charakteristikami, jež s idylou ostře kontrastují. Nutí tak čtenáře k zamyšlení nad tím, jak místní krajinu zobrazujeme a jak to souvisí s lokální identitou. Můžeme předpokládat, že žáci či studenti nebudou v textu poznávat známou krajinu v okolí Písku. Mohou si díky tomu uvědomit, že literatura nemusí místo zobrazovat jen realisticky a že právě v poetickém “zkreslení” je její specifická hodnota. Ukazuje nám místní krajinu jinak, obrazně či symbolicky, v tomto případě jako děsivě bezútěšné místo, kde člověk cítí existenciální úzkost.

Zamyšlení nad specificky literárním zobrazováním skutečnosti podpoří srovnání s jinými médii. Žáci či studenti mohou prostor ukázky srovnat s mapou či s fotografiemi

jihocheské krajiny, jež zdůrazňují její krásu a idyličnost (např. Jan Ságel, *Jihočeská krajina*, Praha, Pressfoto 1984).

V ukázce se objevují místní názvy a výrazy, které žáci či studenti nemusejí znát či jim rozumět. Pro dohledání lokalit jako “Pod Čihadly” doporučujeme digitální mapu. “Senkrvna” je archaické označení pro jámu na fekálie, “čikuli” bylo chemické čisticí prostředek vyráběné v době socialismu, které se zneužívalo jako omamná látka.

Pracovní list 5. Martin Sichinger: Zítřka přijde Olah (2023)

Ukázku jsme vybrali tak, aby zachycovala sociální prostředí školy, jež je žákům či studentům dobře známé. Mají žitou zkušenost se školou, a tak snáze popíší rozdíly mezi průběhem výuky v době normalizace a v současnosti. Jelikož rozumí fungování školy jako instituce, mohou přemýšlet na příčinami změn a obecněji reflektovat téma transformace společnosti, jež je i v dnešní době aktuální. Navrhujeme srovnání s filmovým obrazem normalizační školy (vybrali jsme známý snímek *Pupendo* Jana Hřebejka, ale možností je více), což může žáky či studenty vést k zamyšlení nad tím, v čem je literární zobrazení tématu specifické.

Martin Sichinger je vimperský rodák, navštěvoval místní školy včetně gymnázia. Příběh se odehrává v dnešní ZŠ T. G. Masaryka (dříve ZŠ Československo-sovětského přátelství), která je stále funguje v horní i spodní budově u Volyňky. Žáci či studenti, tak mohou s ukázkou srovnávat vlastní zážitek s cestou do školy.

Doporučená literatura:

Bělíček, Jan: V chapadlech mormuru. Jak číst literaturu krize, Praha, Paseka 2022.

Faktorová, Veronika – Hořejší, Michal: Karel Klostermann a zrod Šumavy, České Budějovice, JČU 2023.

Manguel, Alberto: Dějiny čtení. Brno, Host 2007, 2012.

Trávníček, Jiří: Ohrožený druh? Kolik, jak a co si se čtením spojujeme, Brno, Host 2024.

Schüller-Zwierlein, André – Mangen, Anne – Kovač, Miha – van der Weel, Adriaana: Lublaňský manifest o čtení, 2023, dostupné online: <https://readingmanifesto.org/>

Wolfová, Maryanne: Čtenáři vrať se. Mozek a čtení v digitálním světě, Brno, Host 2020.

Karel Klostermann: V ráji šumavském (1893)

klíčová témata: enviromentální krize, sociální vztahy, konflikt v rodině, mezigenerační vztahy

Ukázka:

Matka Wilibaldova byla šetrná žena, již Bůh požehnal, dav jí dva syny a tři dcery, tehdá ještě malé a školou povinné; pozemských statků ovšem neměla hojnost a vytloukala se dost nuzně, až Pánbůh přivolal vichřici; od té doby se jí ulehčilo. Nejenže potah se znamenitě vyplácel, Bůh požehnal i tím, že ohromné kusy lesa, jež byly větrem vyvráceny, vykáceny následkem víc a více se rozmáhajícího kůrovce, proměnily se v mýtiny a paseky, jež omrveny jsou popelem hromadně spálené kůry, ba celých hald stromů, se pokryly nesmírně bujným malinovým, brusinkami a borůvkami. Jakmile zrály tyto boží dary, sbíraly je dcerušky od rána do večera, nedbajíce školy, a matka jich prodávala ohromné spousty dostavujícím se obchodníkům, kteří je odváželi do Vimperka a také do Bavor. Girglová pak skládala a střádala krejcar za krejcarem, zlatku na zlatku, aby dcerušky jednou měly slušnou výbavu. Wilibalda tohle střádání nemálo mrzelo, poněvadž mu vázalo ruce v jeho záletech, jež matka velmi nerada snášela, hlavně z té příčiny, že Cecilka, drahá srdci jejího syna, byla prachuda a že byla spravedlivá obava, aby z této prožluklé známosti se nevyklubaly jednou pořádné výdaje, které snadno mohly pohltiti velikou část úspor.

(...)

Vtom objevila se na kraji paseky ženská a blížila se rychlým krokem.

„Na mou duši, tohle je máma,“ pravil poloušeptem Wilibald. Podhamerský hodil po ní jediný pohled.

„Přitáhni řetěz!“ křikl na svého čeledína. „Co se ohlížíš? Co stojíš? Však si s ní ještě porozprávíš.“

Girglová došla k nim; nepozdravivši nikoho, nevšímajíc si ani Podhamerského, ani druhých, přistoupila přímo k synovi.

„Nech všeho a pojď se mnou domů,“ pravila ostře; „chlapec mi doma stůně už skoro týden, už u něho byl doktor — nebylo to platno ničeho, snad už umírá. Na lukách stojí ještě otava; jakž ji poseču? Voli zahálejí ve stájích. Pojď se mnou!“

Mladík, nepozvedaje oči, pracoval dále.

„Přitáhni silněji!“ křičel Podhamerský, nevšímaje sobě slov vdoviných. Ta stála drahounou chvíli, čekajíc na odpověď. Nedočkavši se jí, opětovala:

„Neslyšel jsi? Franc umírá - a doma všecko hyne...“

„Nebude tak zle,“ zabručel syn.

„Zle je, musíš se mnou.“

„Cožpak si myslíte, že mohu odsud utéci jako pes?“ odvětil nevrle, pouštěje konec řetězu a utíraje rukávem pot s čela. „Víte přec, že jsem tuhle u sedláka v službě a že bych musil dát výpověď? Ostatně ji nedám, jsem spokojen u svého sedláka; u vás je člověk jako otrok.“

„Ty nezdárný kluku!“ zabědovala a veliké slzy jí vytryskly z očí.

Podhamerský se k ní obrátil.

„Copak nám sem chodíš brečet a skuhrat?“ pravil tvrdě. „Myslíš si snad, že ti ho propustím teď, kdy máme nejvíce práce? Najímám já čeledína na den? Co je mi po tom, že ty bys ho doma potřebovala! Já ho potřebuju taky, proto jsem ho najal. Je snad mojí vinou, že nezůstal u tebe? Copak bys dělala, kdybys ho neměla? Máš-li dospělého syna, zacházej s ním jak se patří a nemysli, že ti bude střídavě pracovat a sedět za pecí. To jsou marné řeči, ty tvoje. Přitáhni ještě, Wilibalde!“

Stará, na chvíli zaražena touto řečí, vzpamatovala se brzy a spustila, až se to celým lesem rozléhalo.

„A ty tak, ty krkavče nenasytná? Tobě do rukou a pro tvůj mamon aby celý svět se dřel, ty jeden vydřiduchu! Dobře, že tě tady mám, abych ti jednou pověděla pravdu! Tak ty zdržuješ chudé vdově syna? Já ti však povídám, žes neměl práva ho najímat, protože není zletilý! Toho ty nevíš, ty vševědo? Chlapec půjde se mnou a ty si hledej, koho chceš, aby ti pomáhal hrabat peníze; tenhle stojí pod mým poručnictvím.“

„Tos měla namítat dříve, ty hloupá žvásto, nikoli nyní, kdy mezi námi je umluveno. S kterýmpak advokátem jsi se poradila? Zkus to, odveď mi ho! Já ti zase povídám, že kdyby to i záviselo pouze na něm, on s tebou nepůjde! Už bys si musila přivést na pomoc četníka, a tu bych zase já si dovedl obhájit svoje právo. Nebroukej tedy nadarmo a jdi po svých!“

Ubohá žena, vidouc, že ani syn nejeví nejmenší ochoty, dala se do hořkého pláče. Prosila oba, zaklínala je, aby se smílovali nad ní, nedávali ji největší bídě v pospasy. Vše bylo marné. Přesvědčivši se o tom, vzpřímila se a zvolala pronikavým hlasem:

„Ty kluku, jehož jsem pod srdcem nosila, ty neujdeš ruce Boží! Opustil ji matku pro bídný mamon a hříšnou zvuť, protože bránila darebnému životu tvému; opustil jsi bratra umírajícího - Bůh ti to vynahradí! A ty, ty hanebný lakotníku, ty rovněž si vzpomeneš na moje dnešní slova, až se tvé děti k tobě zachovají, jako tenhle se zachoval ke své matce. Z kořene vás oba vyrve moje prokletí!“

Odvrátila se, přešla přes paseku a zmizela v hustých smrčínách svahu.

Otázky:

- 1) Určení času a míst v ukázce. Zakroužkujte v ukázce pasáže, které se týkají konkrétních míst. Která z nich znáte? Z jaké doby může ukázka pocházet? Z jakého ročního období? Zdůvodněte.
- 2) Zakroužkujte výrazy či věty, kterým nerozumíte.
- 3) Popište, co způsobila vichřice.
- 4) V jakých vztazích jsou postavy v ukázce? Proč dochází ke konfliktu?
- 5) V čem se popsaný konflikt podobá sporům, které řešíme v současnosti, v čem se naopak od dneška liší?

Jindřich Šimon Baar: Jan Cimbura (1908)

klíčová témata: vztah ke zvířatům, krizová situace, sociální vztahy, hrdinství

Ukázka:

Vtom spatřil — jak od Putimi z kopce běží sem k nim Piksovic Francek. Znal ho dobře — chodili spolu v zimě oba do školy putimské — a malý Piksa býval častým hostem u Kovandů. Proto uznal za dobré oznámit, co spatřil.

„Francek sem letí,“ vykřikl tedy hlasitě.

Všichni jako na povel přestali pracovat a obrátili hlavy k Putimi. A hle, skutečně — tam běží hoch přes všecko rovnou k nim. Běží bez čepice — bos — nožkama sotva země se dotýká a rukama se rozhání jako dvěma křidélky.

„I pane — to se asi něco přihodilo,“ řekl Kovanda a vrásky naskočily mu na čele, „protože jen posel se zlou novinou utíká — s dobrou se nekvapí.“

Cimbura s vidlemi v ruce rozběhl se chlapci naproti.

„Copak se stalo?“ vykřikl mu na kus cesty vstříc — a všichni ztichli, aby rozuměli.

„Strýčku — strý — čku,“ vyrážel hoch, „maminka naše vzkazují — abyste všeho nechali a běželi k nám — pásl jsem na jeteli a — a —“

„Dobytěk se nadmul,“ vykřikl vzadu starý Kovanda, který se nedovedl opanovat —

„A dobytek se nadýmá,“ křičel hoch. — Pláč, strach, hrůza a nebezpečí — to všecko třáslo a chvělo se v tom dětském hlásku, stálo vepsáno v té ustrašené tváři, hledělo z úzkostlivých očí chlapcových.

„Ježíšmarjá,“ zanaříkala děvečka na voze — a tam v té výši zalomila k nebi rukama. Jako zdrcení stáli muži. Všem v té chvíli zjevil se příšerný a dobře známý obraz v hospodářství — nadýmání koně nebo i hovězího dobytka ...

(...)

Tam ve statku bylo boží dopuštění...

Hned v rozevřených vratech ležela jalovice jako mrtvá — se zrakem zakaleným — s břichem nadmutým — nikdo víc se jí nevšímal — protože byla už ztracena. Po dvoře dva sousedé dokola proháněli koně na opratích — jiní prováděli volky dvouročáky — jiní kravám násilím tlamy otevírali — lilí do nich vápennou vodu — petrolej — vejce — co kdo poradil. Na hnoji zvedali velikou březí krávu. Krásná, plavá straka před chvílí se svalila. Tu když spatřila Piksová, neudržela se víc, ale zástěrou zakryla si obličej a hlasitě — zoufale zaplakala. Tak spatřil ji tu a slyšel Cimbura — viděl ji tu stát uprostřed toho zmatku a té šířící se zhouby kolem. Opuštěná tu stála — sama a sama — nikdo se o ni nestaral — o nikoho opřít se nemohla — jen ten žalobný její pláč zoufale nesl se kolem.

Srdce Cimbuovo se zachvělo — přikročil k ní a řekl jí pevným, dobrým hlasem: „Neplač, Marjánko — bude zase líp — Pánbůh pomůže.“ Jak uslyšela jeho hlas — pustila zástěru a skrze slzy padl na Cimburu její pohled plný důvěry a vděčnosti.

„Pomoz — prosím tě — pomoz,“ sepjala před ním ruce.

„Kůň — kůň padá,“ ozvalo se vtom dvorem.

„Padne-li, nevstane — přetrhne ho to,“ vykřikl Kovanda, „držte ho a provádějte — násilím třeba — mocí ho držte — “

„Už leží — ,“ a mráz projel kostmi zkušených sedláků — když ozval se temný pád — až to zadunělo.

(...)

„Prrr — malá —,“ ozval se výkřik a Cimburu už držel klisnu za ohlav — jednou rukou za ohlav a druhou za hřívu — kůň na bok se převrátil — Cimburu se rozkročil — trhl rukama a postavil kobyly na přední odřené už nohy.

„Vyhráno,“ vykřikli sedláci a skočili k Cimbuovi. To už věděl každý z nich, kůň stojící na předku — zvedne-li se mu hlava — že je neškodný — jen zadku se vyhýbat — ten vymrští se náhle — neočekávané — a co zasáhne — rozbije...

„Držte,“ poručil Cimburu a pustil je k hlavě, „nenechte ho padnout — děj se co děj,“ volal jakýmsi nepřirozeným, přísným, nezvyklým hlasem — a natáčel zíně ocasu kolem pravé ruky. „Nezломí-li se teď v kříži,“ říkal mu vnitřní hlas, „bude běhat zdrav.“ Kůň kroutil zadkem — hrabal nohama, snaže se znovu na hřbet převalit — ale marně. Cimburu chvíli točil se s koněm nalevo — napravo — vtom zuby zařal — nazad se nachýlil — zatahl, a kůň jako střela vymrští se do výše — — —

„A teď držte ho dva u huby a prohánějte — ne na oprati pěkně za uzdu — nic se nestane — jen hezky skokem,“ přejal nyní velení Kovanda a sám s bičem v ruce pustil se za klisnou.

Cimburu rozhlédl se dvorem. Viděl vrata otevřená — viděl v nich ležet dodělávající jalovici a plno zvědavců hleděti sem dovnitř na to smutné divadlo. Cosi jako odpor pocítil a zaměřil přímo ke vratům. Pod předníma nohama objal padlé zvíře — jako hračku je pozvedl — nebránilo se — jako bezvládné dalo se nésti — a Cimburu poponesl je kus cesty do dvora na zelený drn — tam je složil — beze slova vrátil se ke vratům — zavřel je a pevně zastrčil.

(...)

Klisně povolila kolika — podané léky se osvědčily na ní nejdříve. Druhému koni vážné nebezpečí vlastně ani nehrozilo a jen kvůli jistotě starali se i o něho. Potom kus po kuse zotavoval se i hovězí dobytek.

Bylo zřejmo, že nebezpečí minulo.

„Koně osm set — voli pět set — krávy pět — býčkové— jalovice — telata —, pane, o tři tisíce mohla být dnes Piksová chudší,“ počítali sedláci, rozcházejíce se klidně — spokojeně k domovu. Cestou se zastavovali a znovu připomínali si jednotlivé události z pohnutlivého divadla.

„Já mnoho slyšel a mnoho viděl,“ nadšeně mluvil Černochoch, ale co Cimbura udělal — tomu bych nevěřil — nevidět to na vlastní oči.“

„Ani ze sta jeden k takovému koni by se neodvážil —“

„Pytle, provazy, popruhy se snáší — a on tak s holýma rukama jde a koně zdvihne.“

„Viděli jste — jalovici, pět šest vídeňských centů jistě váží — a jako pírkó ji pozved.“

„A toho býčka — smačkne mu chřípí, a on zkrotne jako ovčička,“ divili se Putimáci.

„Inu silák — je silák.“

„Tak — tak — silák Cimbura,“ svědčili všichni radostně, hrdě, že mezi nimi žije a pracuje člověk hrdina — kterému daleko široko rovno není...

(...)

Cimbura po celou noc zůstal u Piksů. Vykopal v sadu jámu, zahrabal tam pošlé dobytče — sám bděl ve stáji a pozoroval spící a klidně oddychující dobytek — sám a sám ve světnici dlouho v noci rozmlouval s Marjánkou — sám k ránu všechno ve stáji nakrmil a napojil a neodešel, dokud se nepřesvědčil, že nebezpečí úplné je zažehnáno.

S hlavou schýlenou krácel potom k Hradišti.

Rovnou cestou vešel do světnice, kde právě dosnídali, a přede všemi postavil se ke stolu — obrátil se k hospodáři a řekl mu smutným, vážným hlasem: „Tak, hospodáři, nadešel čas — a já od vás chci odejít —“ Všichni překvapením upřeli oči na Cimburu. Pouze Kovanda se usmál a řekl: „Znám tvé srdce a věděl jsem, to neštěstí tam že je obměkčí, a řekl jsem proto hospodyni: dnes jistě ztratíme Jana, kterého jako bratra milujeme; — jdi — Jene — a čím dřív půjdeš, tím záslužnější skutek vykonáš — to pravím, ne že bych tě vyháněl — budu se těžce loučit s tebou — ale že je mi líto Piksové a dětí a statku.“

Netrvalo to ani měsíc a v putimském kostelíku svatého Vavřince dne 20. října 1858 oddán byl Jan Cimbura vdově Marii Piksové za muže... V jeho životě nastalo druhé období...

Jindřich Šimon Baar: Jan Cimbura, jihočeská idyla, Československý spisovatel, Praha 1985, s. 87-93 (kráceno).

Otázky:

- 1) Určení času a míst v ukázce. Zakroužkujte v ukázce pasáže, které se týkají konkrétních míst. Která z nich znáte? Před kolika lety se děj odehrává? V jakém ročním období? Zdůvodněte.
- 2) Postavy v ukázce řeší krizovou situaci. Popište, co se stalo, a určete klíčové aktéry události.
- 3) Jaký vztah má Cimburu ke zvířatům? V čem se liší od vztahu ke zvířatům v současné společnosti?
- 4) V jakých vztazích jsou postavy? Jak se mohl cítit Francek? Proč si Cimburu bere Marjánku za ženu? Proč to oznamuje Kovandovi? Jak bychom podobnou situaci řešili dnes?
- 5) Proč sedláci považují Cimburu za hrdinu? Jaké kvality prokázal? Byl by hrdinou i dnes?

“Cigánské melodie” v písecké literatuře (1859-2014)

klíčová témata: známý prostor, obrazy druhých, romská menšina, stereotypy, dezinformace

Ukázka 1: Adolf Heyduk - Cigánské melodie (1859)

Největší to smutek...

Největší to smutek
mezi smutky všemi,
stále v kletbě šlapat –
půdu cizích zemí.

Zle ta stará kletba
nahé nohy pálí –
aj, může-li cigán
v cizině být stálý.

Ani žhavá slza,
která z očí kane,
země neochladí,
v níž ta kletba plane.

Adolf Heyduk: Písně, SNKLU, Praha 1963, s. 11.

Ukázka 2: Jan Neruda o Cigánských melodiích Adolfa Heyduka (1859)

Posud cítíme, že je větší část lidské společnosti ještě cigánem, jemuž ta země nepatří, po níž kráčí. A jako cigán ve své housle všechno své roztoužení, celou svou vášeň skládá a písně hraje, tak i doba naše touhy své a vášně vyslovuje písněmi svých pěvců.

Jan Neruda: Obrazy života: domácí ilustrovaná biblioteka zábavného a poučného čtení, Litomyšl, Josef Vilímek 1859, s. 196-197 (kráceno)

Ukázka 3: Předmluva Adolfa Heyduka k Novým cigánským melodiím (1909)

Cigánských melodií díl I., který za nedlouho po třetí tiskem vyjde, byl ondy velice příznivě přijat. Mladí hudební skladatelé chopili se jich s velikou chutí; komponovali je Bendl, Dvořák, Horák, Kalousek, Slavík, Valenta a jiní. Na křídlech nápěvů Bendlových a Dvořákových proletěly všecku vlast i daleké kraje světa. (...) Stalo se, že písně mé považovány jsou mimo vlast za původní písně Cigánův. – Nedbal jsem toho, měl jsem to za omyl, leč když i v druhém svazku Bendlových nápěvů Cigánských melodií u Novelly v Londýně a New Yorku vydaných toho nedbáno, učinil jsem opatření, aby po druhé, třeba bez udání mého jména, řádně připojeno bylo, že přeloženy jsou z češtiny.

Adolf Heyduk, Nové cigánské melodie, Praha, J. Otto 1909, s. 4n. (kráceno)

Ukázka 4: Petr Mano - Malý kousek od ráje (2014)

Do brány Elektropřístroje, bývalé tabákové továrny, jsem vstoupil jednoho mrazivého rána téměř za úplné tmy, kdy nebylo slyšet ani ptáky zalezlé v korunách stromů před rozsvícenou vrátnicí.

(...)

Všude stály jen nevzhledné haly, v jejichž otevřených vratech se ledový vzduch srážel do odporné nažloutlé huspeniny, za kterou prostě nemohlo být nic jiného, než co tam kdosi napsal černou barvou na oprýskanou zeď - PRDEL OD RÁJE. A přesně tam jsem s mistrem šel. Až na samotný konec fabriky, kde na mě, obestřeni pronikavými výpary z veliké trichlorové vany, čekali moji noví parťáci: stará Hronková, cikán Cína a za ním schovaná jeho rozesmátá neteř Milena.

* * *

„Panenka Maria Žigová,“ řekl mi o ní Cína, když jsme spolu po obědě zašli do kantýny, a aby mě odradil od nějakých nepředložeností, ukázal mi pro jistotu několik jejích strašidelných příbuzných. A dobře udělal. Milenku totiž zbožňovala celá famílie a také si ji podle toho hlídala. Věčně měla na dílně návštěvu, každou chvíli se za ní někdo přišel podívat. Když jsem si chtěl někdy, alespoň na chvíli, zalézt s novinami na šatnu, nebylo tam pro tu spoustu cikánů už téměř k hnutí. Musel jsem jít jinam nebo se poněkud v rozpacích vmáčknot k malinkému stolku mezi ty prapodivné postavy, tmavší a mastnější než maso vytažené z udírny.

Občas jsem si s nimi připadal pomalu jako etnograf mezi Papuánci na Nové Guineji. Zábava to sice bývala větší, než jakou jsem znal z chodeb fakulty, ale vyznat se v jejich pravidlech mělo jistá úskalí. Stačila třeba i jen menší ztráta pozornosti, plácnout

něco nevinného, co nebylo proti ničemu, a najednou všichni kolem mě umkli, jako kdybych řekl něco, co se nesluší. Všechno se obrátilo proti mně. Bohorovný klid při podobných seancích nebyl nikdy na místě.

Jindy jsem pro změnu s nemalými obavami vyndal z tašky na ukázkou starou odrbanou vyhlášku z první republiky, ve které byly oblastní četnické stanice vybízeny k přísnému dohledu nad kočujícími cikánskými skupinami, a oni se tím kupodivu necítili ani trochu uraženi, docela se bavili.

Přibližně jednou za týden jsem měl pocit, že u stolku na šatně praskla žárovka - to se do kouta u skříněk napěchoval starý Červeňák, jakýsi jejich patriarcha, obrovský a černý jako gorilí samec, s fleky v obličejí tmavšími, než asfaltový lak. Toho jsem měl nejraději, dalo se s ním mluvit o všem možném a byla v něm i jistá přehlíživá povznešenost skutečného barona. S ním si dávala kafe i jinak opatrná Hronková a na Milenku si mu občas stěžovala, zvláště když chtěla, aby zakázal přístup sestrám Žigovým, starým hubeným megerám, zarostlým jako dvě chlupaté žiletky. Ty neměl nikdo rád - a nejspíš ani nebylo proč. Už na první pohled byly špinavější než kůže podešví a dodnes jsem přesvědčený, že musely přijít z pohřebišť ve Váránasí - cítit byly popelem, spálenými kostmi a na rozdíl od ostatních huhlaly mezi sebou jenom cikánsky.

Dokud nás u stolu bylo víc, tak se s nimi dalo ještě vydržet, ale jakmile zůstaly s Milenkou samy, hned si s ní o čemsi rozčileně šeptaly a mně bylo okamžitě jasné, že se nad tou rozbryndanou černou kávou mluví o věcech děsivých, snad o nějakých strašidlech, s nimiž se v noci potkávají a kterým z díry v hlavě uniká tabákový dým... Nešlo samozřejmě ani vyloučit, že se prostě jenom baví o chlapech, sípavě se občas smály a Cínu, který jim jediný rozuměl, přiváděly ty jejich řeči téměř k šílenství. Většinou s nadávkami utekl do vedlejší lakovny a s Milenkou pak celý zbytek směny nebyl schopen promluvit.

Petr Mano: Šarlák. Dvanáct obrazů z periferie světa (Písek 1980-1992), Praha, 65. pole 2014, s. 9-12 (kráceno).

Otázky:

- 1) Znáte nějaká místa v Písku, která souvisejí s Adolfem Heydukem?
- 2) Vyberte si jeden z těchto motivů z Heydukovy básně: smutek, slza, kletba a cizina. Jak vybraný motiv charakterizuje postavu "cigána"?
- 3) Zobrazuje Heyduk "cigány" pozitivně, nebo negativně? Zdůvodněte.
- 4) Proč Jan Neruda v recenzi na Heydukovy Cigánské melodie píše, "že je větší část lidské společnosti ještě cigánem"? Jak tomu rozumíte?
- 5) Jaké důsledky přineslo zhudebnění Heydukových Cigánských melodií? Proč měly tyto písně ohlas i v zahraničí?

- 6) Jak zobrazuje “cikány” Petr Mano? Vyberte z ukázky motiv, který je charakterizuje.
- 7) Jak se zobrazení Romů v písecké literatuře změnilo? Dokážete tuto změnu nějak zdůvodnit?

Petr Mano: Šarlák. Dvanáct obrazů z periferie světa, Písek 1980-1992 (2014)

klíčová témata: známý prostor, jihočeská krajina, literatura jako médium

Ukázka Petr Mano: Česká pole

Příliš zatížený tímto světem, který možná ani není skutečný, a příliš málo milován, než abych v Elektropřístroji mohl zůstat i nadále, využil jsem první náhodné nabídky a hned koncem jara jsem se nechal společně s Láďou Koubů zaměstnat v JZD Hradiště. Tam z nás udělali terénní pracovníky, jejichž hlavním úkolem bylo roznášet po polích a následně sestavovat dlouhé kusy zavlažovacího potrubí.

Někdy jsme byli ke konci pracovního dne utahaní jako soumaři, ale většinou nám zbývalo i dost času, abychom se mohli bezcílně toulat kolem městských oranišť, krajinou tak podivně vzdálenou a cizí, jako kdybychom ji nikdy předtím neviděli. Nejenže v sobě neměla už nic z idylické krásy, jak ji na svých plátnech dokázali zachytit malíři ze sedmnáctého a osmnáctého století, ona už se nepodobala ani krajině z obrazů Rady nebo Rabase - jediné snad kdyby je člověk přetřel asfaltovým lakem a čtyřicet let na ně nechal venku sedat prach.

Především mezi Malými Nepodřicemi a Oldřichovem byla místa málo útěšná. Připomínala promaštěný papundekl rozřezaný břitvami. Občas jsme dokonce měli pocit, že se prostor kolem nedá uchopit, nebyl v něm žádný pevný bod a někde jsme museli do země vrazit silný klacek, abychom se neztratili, protože za nejbližším horizontem jako kdyby nebylo už nic. Ani smrt. Nanejvýš tak několik zajíců běžících mezi brázdami.

Až později, jak jsme se postupně vzdalovali od města směrem na Putim, začaly nám k lepší orientaci sloužit opršelé zbytky barokního impaktu, absurdně zachovalé trosky božích muk a kapliček, svítící v té civilní normalizační šedi i přes minimální údržbu jako vzdálená připomínka doby, kdy byl Bůh ve smyslově postižitelném světě stále ještě přítomný a mohl se právě těmito místy procházet stejně dobře jako my.

* * *

Někomu jinému by snad taková práce připadala divná a bezútěšná jako špatný sen, ale z mého pohledu šlo o záležitost vyloženě očištnou a já jsem tu krajinu, podobnou zdevastovaným játrům opilce, začal mít i rád. Na některých místech jsem z ní měl dokonce pocit, jako kdyby se přímo před mýma očima fyzicky zcela vytrácela, tak duchovní, tak blízká se mi právě tady zdála - a Láďa to, myslím, cítil podobně. Pod

Čihadly padl s roztaženýma rukama do oraniště a zůstal tam ležet s obličejem přitisknutým do hlíny jako nějaký karmelitán u klášterního oltáře.

K našemu nemalému překvapení jsme uprostřed těch šedivých opuštěných polí zažili dvakrát i jakýsi stav osvětlení, nahlédnutí podstaty. Poprvé, když se mi do lahve s pivem vykálel z neskutečné výšky nějaký větší pták, a podruhé, když jsme právě tady, na nevlídné souvrati městského katastru, zaslechli vzdálený tichý zpěv, krásný a tajemný, který jako kdyby přicházel z nějaké nekonečné dáli nebo snad odkudsi shůry zpod nebes.

(...)

V prvních týdnech po našem nástupu do JZD páchla země víceméně od hnoje a na místech otevřených radlicemi to na nás občas dýchlo jako ze dna senkruvny, ale to byl stále ještě pušinec na přírodní bázi. K rapidnímu a nečekanému zhoršení došlo ve chvíli, kdy se na polích objevily staré pragovky s cisternami a začaly všude rozprašovat chemický granulát, který byl sice bělejší než sníh, jenže páchl stejně nesnesitelně jako nezředěné čikuli.

Občas jsme si s Láďou sedli do škarpy, pozorovali jsme ty dýchavičné plechové obludy zanechávající za sebou jenom tichou smrt a Láďa mi, s očima zprůsvitnělými prorockou vizí, přednášel, jaké hrůzy podložené chytrou ideologií na nás v příštích letech ještě čekají. Ani voda v odpadní jímce nemohla být kalnější a špinavější než to, co bylo před námi.

Pokud některá z cisteren projížděla v naší blízkosti, házeli jsme po ní hroudy hlíny, ale výsledek byl žalostný, žádná z nich se neotočila a neodjela pryč, nepomohlo dokonce ani to, když Láďa otevřeným okýnkem trefil do vepřové hlavy řidiče. Nakonec jsme byli ze svých pozic pokaždé vytlačeni a pomalu nám začínalo být jasné, že je vlastně jen otázkou času, kdy se dáme na útěk.

Ten den se navíc spustil od potopy světa nevídaný lijavec. Černé mraky s hukotem letěly tak nízko nad zemí a byly tak plné deště, že vylézt někam na kopec, utopili bychom se v nich jako v kalných vodách přehrady.

(...)

Dva dny a dvě noci trval ten náš ústup ze zamořeného území, stál nás všechny peníze, a když jsme konečně s podlomeným zdravím, špinaví a zubožení dorazili zpátky do města, bylo mně i Láďovi jasné, že naše mise do zdevastované jihočeské krajiny jednou provždy skončila. Zpět do JZD Hradiště by nás už nikdo nedostal.

Otázky:

- 1) Určení času a míst v ukázce. Zakroužkujte v ukázce pasáže, které se týkají konkrétních míst. Která z nich znáte? V jaké době se děj asi odehrává? V jakém ročním období? Zdůvodněte.
- 2) Zakroužkujte výrazy, kterým nerozumíte.
- 3) Jaké smyslové vjemy se v ukázce objevují. Podtrhněte v textu.
- 4) Jaké charakteristiky krajiny jsou v ukázce? Podtrhněte v textu alespoň tři příklady.
- 5) Považujete popis jihočeské krajiny za realistický, či nerealistický? Zdůvodněte?
- 6) Ukazuje literární text krajinu jinak než třeba mapa, obraz či fotografie? Jaký specifický obsah nám zde literatura nabízí?

Martin Sichinger: Zítřa přijde Olah (2023)

klíčová témata: známý prostor, prostředí školy, transformace společnosti, srovnání literatury a filmu

Ukázka:

Městem se ke střelnici valí tanky. Z vlakového nádraží se řítí úzkými uličkami starého města, pásy drtí asfalt, motory řvou a v oknech drnčí sklo. Každé odpoledne se ve výčepu hotelu tiskaři sází, kolikrát tanky v úzké zatáčce vrazí do dvoupatrového domu, do kterého nastěhovali cikány. Ti se vyklánějí z oken a s nadávkami po tancích hážou flašky a plechovky.

S taškou na zádech postávám nešikovně za rohem, kde mě tankisté nevidí, a kdybych před ně skočil, rozmačkají mě na placku. Randál mi rve uši. Nafta páchne jako jed.

Jsem v pasti.

Hodinky po tátovi přestaly fungovat. Opravit nepůjdou a jiné nechci. Cestou do školy se řídím podle vlaků, které každé ráno uhánějí po stráni nade mou, ale v tomhle randále neslyším, jestli nějaký houkal.

Co teď?

I kdybych se vrátil a zkusil se dostat na starou cestu do města, musel bych přebrodit Volyňku, v jejímž proudu se pod listím vrb skrývají pstruzi, naši duchové, naprostý opak tanků, tiché, téměř neviditelné a přátelské bytosti.

Abych se do školy dostal včas, musel bych umět chodit po vodě. A to by určitě někdo napráskal a já bych měl ještě větší průšvih, než kdybych přišel pozdě.

Mezi tanky se udělá místo.

Vrhám se do vozovky.

Do šatny doběhnu v sedm čtyřicet šest. Je už prázdná, mí spolužáci jsou ve třídě, protože i když nám vyučování začíná v osm, musíme se do školy dostavit už ve tři čtvrtě. Tak nám to nařídil náš třídní učitel, který na mě čeká na chodbě.

(...)

„Jdeš pozdě.“

„Já...“

„Žákovskou!“

„Byly tam tanky...“

„Nevymlouvej se na tanky! Žákovskou! Nebos ji nechal doma? To bych ti nedoporučoval.“

Sehnu se k tašce.

K tomu, abych dostal nespravedlivou poznámku, si ještě musím kleknout.

(...)

Naše třída je určitě nejtemnější ze všech tříd, které od zavedení školní docházky v téhle zemi existovaly. Má jen dvě podlouhlá uzounká okénka umístěná vzadu vysoko na zdi, téměř až pod stropem. Mříže na nich nevisí, ale během hodiny se každý z nás několikrát otočí, jen aby se přesvědčil, že je tam školník ještě nepřimontoval.

Poněvadž je naše třída učebnou fyziky, nacházejí se uprostřed lavic, které jsou k sobe napevno přišroubované a nedají se posouvat, umyvadla. U těch se provádějí pokusy a přímo v nich usychají špinavé hadry, takže celá naše třída odporně páchne. V lavicích vedle sebe nesedí dva, nýbrž tři žáci, což těm, kteří sedí přímo u umyvadla, zaručuje, že po prvních hodinách budou smrdět stejně.

Po letech strávených v krásné prostorné světlé třídě, kterou jsme mívali v budově školy dole u řeky, jsme na první setkání s učebnou fyziky nikdy nezapomněli. Nahrnuli jsme se do naší nové třídy a skoro všichni se okamžitě poblili. V naprosté panice jsme se cpali na židle co nejdál od umyvadel a ze všech sil se drželi oběma rukama desek stolů a uprostřed toho virválu vstoupil náš nový třídní učitel a zařval: „Všichni dozadu ke zdi! Vyvolám jména jedno po druhém a vy usednete na místo, které jsem vám určil v zasedacím pořádku.“

(...)

Jarolím začíná kontrolovat pomůcky na geometrii. Rozložený penál, sešit, trojúhelník, pravítko, guma, kružítko, ořezávatko a také tužky číslo jedna, dva a tři se vystavují na lavici. Musejí být ořezané tak, že píchají do prstu, jako kulky, které mají prorazit výstroj nepřítel. Pokud nejsou ořezané, Jarolím je rozláme a nahází do koše, takže už o první přestávce se v něm nahromadí dvacet tužek.

Během této prohlídky nesmí nikdo vyrušovat, jinak následuje fyzický trest. Sedíte v lavici, něco špitáte sousedce a vypadá to, že Jarolím o vás ani neví. Pak začne vykládat novou látku, při které chodí kolem lavic, a najednou cítíte, jak vás jeho prsty chytily za vlasy nad uchem a tahají vzhůru, vstáváte po směru tahání, abyste zmírnili bolest.

„Proč vstáváš, Zídek? Sed’.“

„To bolí,“ zaúpíte a proti své vůli se zase pokusíte vstát.

„Říkám ti, Zídek, sed’. Ty mě neposloucháš! A proč se tak ksichtíš?“

„Bolí to,“ zopakujete zoufale.

„Bolí?“

„Jo, bolí.“

„Na to, že to bude bolet, jsi měl myslet, když jsi vyrušoval při prohlídce pomůcek! Na to jsi nemyslel, vid’?“

„Nemysle!“

„No tak nevstávej!“

Dnes prohlídka pomůcek končí dost rychle, protože Salajová si zapomněla úplně všechno, takže dostala malou pětku, a ze tří takto malých pětetek se v zápisníku zrodí jedna velká. Salajové to je ale nejspíš úplně jedno, vypadá stejně ospale jako já, a mě poprvé napadne, v kolik asi vstává, když bydlí na samotě za Soumarským mostem, odkud chodí pěšky lesem čtyři kilometry na vlak, který k její smůle ve Vimperku staví buď na zastávce nad městem, nebo na nádraží, přičemž z obou míst se musí ploužit do školy ještě dobrou půlhodinu.

Martin Sichinger: Zítřka přijde Olah, Praha 2023, s. 7-17 (kráceno).

Otázky:

- 1) Určení času a míst v ukázce. Zakroužkujte v ukázce pasáže, které se týkají míst, jež znáte. Z jaké doby může ukázka pocházet, zdůvodněte.
- 2) Popište, v čem se průběh hodiny v ukázce liší od dnešní situace? V čem jsou příčiny odlišností?
- 3) Jaké smyslové vjemy se v ukázce objevují? Podtrhněte pasáže.
- 4) Srovnání s [filmovou ukázkou](#) výuky z filmu Pupendo (Jan Hřebejk, 2003). V čem se zobrazení výuky v literární a filmové ukázce liší? Jak vyznění situace ovlivňuje zprostředkující médium (film, text)?
- 5) Vyberte si jeden z motivů a popište jeho význam v textu: pstruzi, mříže, hodinky po tátovi.